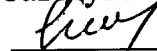

ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ

Кафедра екології, збалансованого природокористування та захисту довкілля

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри, професор

 М.С. Самойлік

«2» вересня 2019 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Охорона та раціональне використання природних ресурсів

освітньо-професійна програма Екологія

спеціальність 101 Екологія

галузь знань 10 Природничі науки

освітній ступінь Бакалавр

факультет Агротехнологій та екології

Полтава

2019 / 2020 н.р.

Робоча програма навчальної дисципліни «Охорона та раціональне використання природних ресурсів» за освітньо-професійною програмою Екологія спеціальності 101 Екологія

Мова викладання державна

Розробник: доцент кафедри екології, збалансованого природокористування та захисту довкілля, кандидат сільськогосподарських наук *Диченко О.Ю.*

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри екології, збалансованого природокористування та захисту довкілля

Протокол від « 2 » вересня 2019 року № 1

Схвалено науково-методичною радою спеціальності *Екологія*

Протокол від « 3 » вересня 2019 року № 1

Голова *Тараненко А.О.*

1. Опис навчальної дисципліни

Елементи характеристики	Денна форма навчання
Загальна кількість годин	135
Кількість кредитів	4,5
Місце в індивідуальному навчальному плані здобувача вищої освіти	Вибіркова
Рік навчання	4
Семестр	8-й
Лекції (годин)	26
Практичні (години)	24
Лабораторні (годин)	-
Самостійна робота (годин)	85
в т.ч. індивідуальне завдання	-
Вид підсумкового контролю	Залік

2. Передумови для вивчення навчальної дисципліни

Перелік дисциплін, які передують її вивченню: «Метеорологія і кліматологія», «Біологія», «Землелогія», «Основи сільськогосподарської екології».

3. Заплановані результати навчання

Мета вивчення навчальної дисципліни «Охорона та раціональне використання природних ресурсів» є послідовне та всебічне вивчення природно-ресурсного потенціалу України, визначення кількісних параметрів та якісне оцінювання біотичних і абіотичних ресурсів держави, розробка управлінських рішень щодо їх раціонального використання, збереження та відтворення, впровадження інженерних рішень щодо реабілітації та використання порушених земель.

Основні завдання навчальної дисципліни полягають в наступному:

- визначити класифікацію природних ресурсів та їх роль у народному господарстві, забезпеченість України природними ресурсами.

- вивчити мінерально-сировинні та біологічні ресурси України та їх раціональне використання.

- вивчити характеристику земельних ресурсів України, їх кількісну характеристику та фактори деградації ґрунтового покриву.
- розробляти комплекс заходів з охорони ґрунтів для конкретної території з урахуванням природно-кліматичних умов.
- вивчити загальну характеристику водних ресурсів України, ресурси прісної води, класифікацію факторів і способів очищення води.
- вивчити загальну характеристику повітряних ресурсів України.
- ознайомитися із законодавчою базою охорони і раціонального використання природних ресурсів.

Компетентності:

загальні:

1. Знання та критичне розуміння предметної області та професійної діяльності.
2. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.
3. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня для донесення інформації та власного досвіду.
4. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.
5. Здатність працювати в команді, використовуючи навички міжособистісної взаємодії.
6. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

фахові:

1. Знання та розуміння теоретичних основ екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування.
2. Здатність до оцінки впливу процесів техногенезу на стан навколишнього середовища та виявлення екологічних ризиків, пов'язаних з виробничою діяльністю.
3. Здатність до використання основних принципів та складових екологічного управління.
4. Здатність до участі в розробці системи управління та поведження з відходами виробництва та споживання.
5. Здатність до опанування міжнародного та вітчизняного досвіду вирішення регіональних та транскордонних екологічних проблем.
6. Здатність до участі в управлінні природоохоронними діями та/або екологічними проектами.

Програмні результати навчання:

1. Демонструвати розуміння основних принципів управління природоохоронними діями та/або екологічними проектами.
2. Формулювати основні екологічні закони, правила та принципи охорони довкілля та природокористування.
3. Компілювати принципи управління, на яких базується система екологічної безпеки.
4. Розв'язувати проблеми у сфері захисту навколишнього середовища із застосуванням інноваційних підходів та міжнародного і вітчизняного досвіду.
5. Демонструвати навички оцінювання непередбачуваних екологічних проблем і обдуманого вибору шляхів їх вирішення.

6. Брати участь у розробці та реалізації проектів, направлених на оптимальне управління та поводження з виробничими та муніципальними відходами.

7. Формувати ефективні комунікаційні стратегії з метою донесення ідей, проблем, рішень та власного досвіду в сфері екології.

8. Усвідомлювати відповідальність за ефективність та наслідки реалізації комплексних природоохоронних заходів.

9. Поєднувати навички самостійної та командної роботи задля отримання результату з акцентом на професійну сумлінність та відповідальність за прийняття рішень.

10. Підвищувати професійний рівень шляхом продовження формальної освіти та самоосвіти.

11. Брати участь у розробці проектів і практичних рекомендацій щодо збереження довкілля із залученням громадськості.

12. Впроваджувати природоохоронні заходи та проекти.

4. Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Металічні та неметалічні корисні копалини, енергетичні ресурси та їх використання.

Тема 2. Земельні ресурси України та їх роль. Правові основи використання та охорони земельних ресурсів і надр.

Тема 3. Антропогенні зміни ґрунтового покриву.

Тема 4. Характеристика водних ресурсів, охорона та раціональне їх використання.

Тема 5. Атмосфера та її будова. Антропогенні зміни клімату міст.

Тема 6. Заходи по зменшенню забруднення приземного шару атмосферного повітря.

Тема 7. Промислове виробництво і рекультивация порушених земель.

5. Структура (тематичний план) навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин				
	усього	у тому числі			
		л	п	лаб	с.р.
Тема 1 Металічні та неметалічні корисні копалини, енергетичні ресурси та їх використання	22	2	-	-	20
Тема 2. Земельні ресурси України та їх роль. Правові основи використання та охорони земельних ресурсів і надр	16	4	-	-	12
Тема 3. Антропогенні зміни ґрунтового покриву	28	4	8	-	16
Тема 4. Характеристика водних ресурсів, охорона та раціональне їх використання	22	4	8	-	10
Тема 5. Атмосфера та її будова. Антропогенні зміни клімату міст	11	4	-	-	7
Тема 6. Промислове виробництво і рекультивація порушених земель	24	4	8	-	12
Тема 7. Заходи по зменшенню забруднення приземного шару атмосферного повітря.	12	4	-	-	8
Усього годин	135	26	24	-	85

6. Теми практичних занять

Назва теми	Кількість годин
Тема 3. Антропогенні зміни ґрунтового покриву	
1. Відбір проб ґрунту, води та <i>Chironomus dorsalis</i> для проведення лабораторних досліджень.	4
2. Визначення рівня токсичності ґрунтів за допомогою «Ростового тесту».	2
3. Розрахунок інтегрального показника стану земельних ресурсів	2
Тема 4. Характеристика водних ресурсів, охорона та раціональне їх використання	
4. Визначення рівня токсичності поверхневих і зворотних вод за допомогою «Ростового тесту».	4

5. <i>Визначення гострої токсичності води на Chironomus dorsalis.</i>	2
6. <i>Розрахунок інтегрального показника стану водних ресурсів.</i>	2
Тема 6. Промислове виробництво і рекультивація порушених земель	4
7. <i>Визначення забруднення атмосферного повітря за тестом «Стерильність тилку рослин-біоіндикаторів».</i>	
8. <i>Розрахунок інтегрального показника стану атмосферного повітря.</i>	2
9. <i>Розрахунок інтегральної оцінки стану довкілля.</i>	2
Всього	24

7. Самостійна робота

Назва теми	Кількість годин
Тема 1. Металічні та неметалічні корисні копалини, енергетичні ресурси та їх використання	5
1. <i>Розповсюдження, властивості генетичних типів руд, перспективні запаси та їх використання.</i>	
2. <i>Особливості геологічних структур України, нафтогазоносні провінції, запаси та видобуток газу, нафти і конденсату в Україні.</i>	10
3. <i>Нетрадиційні джерела енергії та їх використання.</i>	5
Тема 2. Земельні ресурси України та їх роль. Правові основи використання та охорони земельних ресурсів і надр	12
4. <i>Сучасний стан і тенденції змін земельних ресурсів світу і України.</i>	
Тема 3. Антропогенні зміни ґрунтового покриву	8
5. <i>Моделювання та прогнозування розвитку ерозійних процесів</i>	
6. <i>Наукові принципи реабілітації радіонуклідного забруднених територій</i>	8
Тема 4. Характеристика водних ресурсів, охорона та раціональне їх використання.	10
7. <i>Екологічний стан водних об'єктів України. Поверхневі водні ресурси України.</i>	
Тема 5. Атмосфера та її будова. Антропогенні зміни клімату міст.	7
8. <i>Екологічне значення озону в біосфері та проблема озонових дір.</i>	
Тема 6. Промислове виробництво і рекультивація порушених земель.	12
9. <i>Загальні поняття про технологічне руйнування ґрунтового покриву та його наслідки.</i>	
Тема 7. Заходи по зменшенню забруднення приземного шару атмосферного повітря.	8
10. <i>Технологічна класифікація природно-технологічних ландшафтів.</i>	
Всього	85

8. Індивідуальні завдання

Навчальною програмою з дисципліни «Охорона та раціональне використання природних ресурсів» індивідуальні завдання для студентів 4-го курсу не передбачені.

9. Критерії оцінювання та засоби діагностики результатів навчання, форми поточного і підсумкового контролю

Критерієм успішного проходження здобувачем вищої освіти підсумкового оцінювання є досягнення ним рівня вище межі незадовільного навчання. Одним із обов'язкових елементів освітнього процесу є систематичний поточний контроль оволодіння компетентностями та підсумкова оцінка рівня засвоєння навчального матеріалу і вміння використовувати ці знання на практиці.

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання для поточного контролю успішності здобувачів вищої освіти:

- виконання вправ на практичних заняттях (1-6 балів);
- виконання завдань самостійної роботи (конспект), (1-4 бали);
- письмова контрольна робота (1-6 бали).

Формуючи критерії оцінювання, варто враховувати очікувані результати навчання навчальної дисципліни.

Форма проведення підсумкового контролю згідно з робочим та навчальним планом – залік.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВИДІВ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Виконання вправ на практичних заняттях

Рівні навчальних досягнень	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень
Високий	5-6	Здобувачем надана повна відповідь (не менше 90% потрібної інформації)
Достатній	3-4	Здобувачем надана достатньо повна відповідь (не менше 75% потрібної інформації), або повна відповідь з незначними неточностями
Задовільний	2	Здобувачем надана неповна відповідь (не менше 60% потрібної інформації та незначні помилки)
Низький	1	Здобувачем надана коротка відповідь із суттєвими помилками (менше 30% потрібної інформації)

Виконання завдань самостійної роботи

Рівні навчальних досягнень	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень
Високий	4	Здобувачем надана повна відповідь (не менше 90% потрібної інформації) як у письмовій так і в усній формі
Достатній	3	Здобувачем надана достатньо повна відповідь (не менше 75% потрібної інформації), або повна відповідь з незначними неточностями як у письмовій так і в усній формі
Задовільний	2	Здобувачем надана неповна відповідь (не менше 60% потрібної інформації та незначні помилки) як у письмовій так і в усній формі
Низький	1	Здобувачем надана коротка відповідь із суттєвими помилками (менше 30% потрібної інформації) як у письмовій так і в усній формі

Контрольна робота

Рівні навчальних досягнень	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень
Високий	5-6	Здобувачем надана повна письмова відповідь (не менше 90% потрібної інформації)
Достатній	3-4	Здобувачем надана достатньо повна письмова відповідь (не менше 75% потрібної інформації), або повна відповідь з незначними неточностями
Задовільний	2	Здобувачем надана неповна письмова відповідь (не менше 60% потрібної інформації та незначні помилки)
Низький	1	Здобувачем надана коротка письмова відповідь із суттєвими помилками (менше 30% потрібної інформації)

10. Схема нарахування балів з навчальної дисципліни

Назва теми	Види навчальної роботи здобувачів вищої освіти			Разом по темі
	виконання вправ на практичних заняттях	виконання завдань самостійної роботи	письмова контрольна робота	
Тема 1. Металічні та неметалічні корисні копалини, енергетичні ресурси та їх використання	-	12	-	12
Тема 2. Земельні ресурси України та їх роль. Правові основи використання та охорони земельних ресурсів і надр	-	4	-	4
Тема 3. Антропогенні зміни ґрунтового покриву	18	8	-	26
Тема 4. Характеристика водних ресурсів, охорона та раціональне їх використання	18	4	-	22
Тема 5. Атмосфера та її будова. Антропогенні зміни клімату міст	-	4	-	4
Тема 6. Промислове виробництво і рекультивація порушених земель	18	4	6	32
Тема 7. Заходи по зменшенню забруднення приземного шару атмосферного повітря.	-	4	-	-
Усього:	54	40	6	100

11. Рекомендовані джерела інформації

Основні

1. Будьоний Ю.В Практикум із загального та меліоративного землеробства [за ред. Будьонного Ю.В.] – Харків: ХНАУ, 2005. – 286 с
2. Гнатенко О.Ф. та ін.. Грунтознавство з основами геології.-К.: Оранта.- 2005. – 648 с.
3. Грунтознавство з основами геології. Навчальний посібник. О.Ф. Ігнатенко, М.В. Капштик та ін. К.: Оранта. – 2005. – 648 с.
4. Охорона ґрунтів: Навч.посіб./ М.К. Шикула та ін. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 398 с.

Допоміжні

1. Агроекологічний моніторинг та паспортизація сільськогосподарських земель (методично – нормативне забезпечення) / В.П.Патика, О.Г.Тараріко. – К.: Фіто-соціоцентр, 2002. – 296 с.
2. Агролесомеліорація /А.Я.Дьяченко, Л.П.Борисова, И.Ф.Голубев, А.Е.Чечаев.- М.: Колос, 1979. – 233с.
3. Балущкина Е. В. Хирономиды как индикаторы степени загрязнения воды / Е. В. Балущкина // Методы биологического анализа пресных вод. – Ленинград, 1976. – С. 106 – 118.
4. Биоиндикация и биомониторинг: сб. ст. / [под ред. Д.А. Криволуцкого]. – М. : Наука, 1991. – 281с.
5. Биондикация загрязнений наземных экосистем / [Э. Вайнерт, Р. Вальтер, Т. Ветцель и др.]. – М. : Мир, 1988. – 350с.
6. Брагинский Л. П. Интегральная токсичность водной среды и ее оценка с помощью методов биотестирования / Л. П. Брагинский // Гидробиологический журнал. – 1993. – Т. 29. – №6. – С. 66–73.
7. Брагинський Л.П. Біотестування як метод контролю токсичності природних і стічних вод / Л.П. Брагинський // Гідроекологічна токсикометрія та біоіндикація забруднень. – Львів : Світ, 1993. – С. 27–37.
8. Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшавтів. – Харків: ЧДАУ, 2001. – 116 с.
9. Войлошников В.Д., Войлошникова Н.А. Книга о полезных ископаемых. - М.:Недра, 1991. -174 с.
10. Володин В., Хазановский П. Энергия. Век двадцать первый. - М.: Дет. лит-ра, 1989. – 144 с.
11. Гідроекологічна токсикометрія та біоіндикація забруднень (теорія, методи, практика використання) / І.Т. Олексів, Н.С. Ялинська, Л.П. Брагинський та ін. – Львів : Світ, 1995. – 440с.
12. ГОСТ 17.1.5.05-85 Охрана природы. Гидросфера. Общие требования к отбору проб поверхностных и морских вод, льда и атмосферных осадков;
13. ГОСТ 17.2.6.01-86 Охрана природы. Атмосфера. Приборы для отбора проб воздуха населенных пунктов;
14. ГОСТ 17.4.3.01-83 Охрана природы. Почвы. Общие требования к отбору проб;

15. ГОСТ 28168-89 Почвы. Отбор проб.
16. Гриб В.Й Комплексна екологічна оцінка стану річкових басейнів (на прикладі правобережних приток р. Прип'яті) / В. Й. Гриб. – К. : Натураліс, 1998. – 178–180с.
17. Державний контроль за використанням та охороною земель. Конспект лекцій.- Полтава, 1999. – 50 с.
18. Добровольский Г.В., Гришина Л.А. Охрана почв. М. – Изд-во Московского университета, 1985. – 224 с
19. Добровольский Г.В., Никитин Е.Д. Экологические функции почвы. - М.: Изд-во МГУ, 1986. – 137 с.
20. Екологічна оцінка якості поверхневих вод суші та акваторій України. - К.: Мінприроди України, 1994. – 37 с.
21. Економіка і екологія водних ресурсів Дніпра /В.Я. Шевчук, М.В. Гусев, О.О. Мазуркевич та ін.; За ред. ВЛ. Шевчука. – К.: Вища шк., 1996. – 207 с.
22. Зорина О.В. Фауна и систематика комаров-звонцов трибы Chironomini (Diptera, Chironomidae, Chironominae) юга Дальнего Востока России / О.В. Зорина // Чтения памяти А. И. Куренцова. – 2000. – Вып. 11 – С. 101–120.
23. Керівництво щодо здійснення інтегральної оцінки стану довкілля на регіональному рівні. К., 2007. – 11с.
24. Клименко М.О. Оцінка екологічного стану водних екосистем річок басейну Прип'яті за вищими водними рослинами / М.О. Клименко, Ю.Р. Гроховська. – Рівне, 2005. – 194с.
25. Ковда В.А. Биосфера, почвы и их использование. – М.: Изд-во АН СССР, 1974. – 128 с.
26. Ковда В.А. Проблемы защиты почвенного покрова и биосферы планеты. – Пушино: Научный центр биологических исследований, 1989. – 154 с.
27. Медведєв В.В., Лісовий М.В. Стан родючості ґрунтів України та прогноз його змін за умов сучасного землеробства. – Харків: Штрих. 2002. – 98с.
28. Методи оцінки стійкості агроландшафтів / В.В. Медведєв, С.П. Абрамов, І.В. Воронова [та ін.] // Geodezja inzynieryjna i Kataster w gospodarce narodowej. – Politechniki rzeszowskie. – Lwow – Preszov, 1998. – Р. 101–102.
29. Методика встановлення екологічних нормативів якості поверхневих вод для управління станом водних екосистем України. Т.1 / [В.М. Жукінський, О.П. Оксіюк, Г.А. Верніченко та ін.] – К., 1997. – С. 11–12.
30. Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями / В.Д. Романенко, В.М. Жулинський, О.П. Оксіюк [та ін.] – К.: СИМВОЛ – Т, 1998. – 28с.
31. Методика з упорядкування водоохоронних зон річок України / Міністерство екології та природних ресурсів України. – К. : УкрНДІВЕП, 1999. – 67с.
32. Методика моніторингу земель, що перебувають у кризовому стані. – Харків: Інститут агрохімії та ґрунтознавства ім. О.Н. Соколовського, 1998. – 88с.
33. Методика суцільного ґрунтово-агрохімічного моніторингу с.-г. угідь України. Керівний нормативний документ / [За ред. О.О. Созінова, Б.Г. Прістера]. – Київ, 1994. – 162с.

34. Методичні вказівки з розробки регіональних стратегій сталого розвитку / [А. Г. Шапар, М. А.Ємець, П. І. Копач та ін] – Дніпропетровськ : Моноліт. – 2003. – 132с.
35. Методичні підходи до вибору та обґрунтування критеріїв і показників сталого розвитку різних ландшафтних регіонів України. Вид. друге, перероб. і доповн. / [під наук. ред. А.Г. Шапара]. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2002. – 98с.
36. Методичні рекомендації «Обстеження та районування території за ступенем впливу антропогенних чинників на стан об'єктів довкілля з використанням цитогенетичних методів» / А.І. Горова, С.А.Риженко – Д. : НГУ, 2007. – 25 с.
37. Методичні рекомендації з моніторингу лісів України I рівня. - Харків: УкрНДІ лісового господарства та лісомеліорації ім. Г.М. Висоцького, 2001.
38. Методичні рекомендації по збору і обробці матеріалів при гідробіологічних дослідженнях на прісних водоймищах. Зоопланктон і його продукція – Л.: 1982. – С. 1–15.
39. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників // [відп. ред. Ю. І.Саєнко]. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2004. – 372с.
40. Методы биоиндикации и биотестирования природных вод, [под ред. В.А. Брызгало]. – Л. : Гидрометеиздат, 1979. – 274с.
41. Методы биотестирования качества водной среды [под ред. О.Ф. Филенко]. –М. : Изд-во Моск. ун-та: 1989. – 124с.
42. Моргун Ф.Т., Шикуча Н.К., Тарарико А.Г. Почвозащитное земледелие. - К.: Урожай, 1988. – 324с.
43. Надточий П.П., Зольвач В.Ф., Гермашенко В.Г. Екологія ґрунту та його забруднення. - К.: Аграрна наука, 1997. – 286 с. '
44. Научно-методические рекомендации по рекультивации нарушенных земель Украинской ССР. – К., 1981. – 117с.
45. Новаковський Л.Я., Канаш О.П., Леонець В.О. Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель України /Вісник аграрної науки. – 2000. – №11. – С.8–10
46. Носко Б.С. та ін. Довідник з агрохімічного та агроекологічного стану ґрунтів України. – К.: Урожай, 1994. – 334 с.
47. Патица В.П. Методичні рекомендації з агроекологічної оцінки забруднених органічними ксенобіотиками ґрунтів / В.П. Патица, Л.І. Моклячук, Г.Г. Андрієнко та ін. – Ін-т агроекології та біотехнології УААН, Київ. – 2005. – 27с.
48. Ракоїд О.О. Методичні рекомендації з комплексної агроекологічної оцінки земель сільськогосподарського призначення / О.О. Ракоїд, Н.А. Макаренко, Є.Л. Москальов та ін. [за ред. О.О. Ракоїд]. – К. Логос, 2008. – 51с.
49. Розанов Б.Г., Розайов А.Б. Экологические последствия антропогенного изменения почв. — М., 1990.
50. Сазанов И.Н., Штофель М.А., Пилипенко П.И. Система мероприятий против эрозии почвы. – К.: Вища школа, 1984. – 213с.

51. Сірий А.І. Оцінка та паспортизація сільськогосподарських земель з використанням агроекологічного методу / А.І. Сірий, М.В. Козлов, О.О. Ракоїд // Агроекологічний моніторинг та паспортизація сільськогосподарських земель / [за ред. В.П. Патики, О.Г. Тараріко]. –К. : Фітосоціоцентр, 2002. – С. 114–118.
52. Слободян В.О. Біоіндикація / В.О. Слободян. – Івано-Франківськ, 2004. – 196с.
53. Трансформація малопродуктивних орних земель та їх використання. Методичні рекомендації/ За ред. С.Ю.Булигіна, Ю.В.Думіна. – Х., 2001. – 33 с.
54. Эколого-гигиенический контроль за применением пестицидов-мутагенов (метод. рекомендации). Киев, ВНИИГИНТОКС, 1989. – 25 с.
55. Ясковец І.І. Методичні рекомендації із принципів та методів виявлення екологічних наслідків при оцінці критичних екосистем: методичні рекомендації / І.І. Ясковец, Ю.О. Кутлахмедов, П.В. Писаренко та ін. – Ін-т агроекології та біотехнології УААН, Київ. – 2006. – 39с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт: www.dnsgb.kiev.ua – Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України.
2. Сайт: nlu@csl.freenet.kiev.ua – Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського.
3. Логинова, Е.В., Лопух П.С. Гидроэкология: курс лекций / Логинова, Е.В., Лопух П.С. – Минск: БГУ, 2011.– 300 с. [сайт]. Режим доступу: <http://www.bsu.by/Cache/pdf/67483.pdf>.
4. Романенко В.Д. Основи гідроекології: Підручник. - К.: Обереги, 2001. - 728 с. [сайт]. Режим доступу:http://eknigi.org/estestvennyye_nauki/93328-osnovi-gidroekologiiyi-pidruchnik.html.
5. Інститут гідробіології НАН України [сайт] Режим доступу: <http://hydrobio.at.ua>.